

Özel Gereksinimli Çocuklara Sahip olan Ailelerin Evlilik Yaşamına Toplumsal Cinsiyet Odaklı Yaklaşım

Abdullah IŞIK¹ Doç. Dr. Emrah AKBAŞ^{2}*

Bu araştırmanın genel amacı, toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamını incelemek ve bu doğrultuda konuya ilişkin sosyal politika önceliklerini belirlemeye çalışmaktır. Bu bağlamda bu çalışma, hem teorik hem de uygulamalı bir özelliğe sahiptir. Tarama modeli kullanılarak yapılan bu araştırma, Ankara ilinde yürütülmüştür. Örneklem seçimi küme örnekleme yöntemi ile yapılmıştır. Ankara ili Özel İlk Esen Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nden hizmet alan 120 özel gereksinimli çocuğa sahip aile, 120 kadın ve 120 erkekten oluşan toplam 240 ebeveyn, çalışma grubunu oluşturmuştur. Veriler, “Evlilik Yaşamı Ölçeği” kullanılarak “yüzyüze görüşme” yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmanın verileri, betimsel ve istatistiki analiz yöntemleri ile incelenmiştir. Başlıca bulgular, özel gereksinimli çocuklara sahip olan katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin, toplumsal cinsiyet rollerinin, iş bölümünün ve bakım emeğinin evlilik yaşamlarını toplumsal cinsiyet temelinde etkilediğini göstermiştir. Bu çalışma, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığı ve bu doğrultuda alternatif sosyal politika uygulamalarına duyulan ihtiyaç ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle, bu ailelere yönelik sosyal politikaların toplumsal cinsiyet eşitliği ekseninde geliştirilmesi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Özel gereksinimli çocuğa sahip aile, Evlilik yaşamı, Sosyal politika

Gender Based Approach to the Marital Life of the Families having Children with Special Needs

The purpose of this research is to examine the marital life of the families having children with special needs in the context of the gender based approach, and to determine social policy priorities on the issue. In this sense this is both a theoretical and practical study. Having used the survey model this research was conducted in Ankara. Cluster sampling techniques was chosen. Sampling was comprised of 120 families having children with special needs (120 male and 120 female) who receive service from Private İlk Esen Special Education and Rehabilitation Center in Ankara. Data were collected face to face using “Marital Life Scale”. Data of the research were analyzed via descriptive and statistical analysis techniques. The main findings show that socio-demographic characteristics, gender roles, division of labor, and care load of the participants having children with special needs influence their marital life on the basis of gender. This study ended up with the recognition of gender inequality in the marital life of the families having children with special needs, and with the need of alternative social policy implementations. Thus, it is important to develop social policies toward these families on the basis of gender equality.

Key Words: Gender, Families having children with special needs, Marital life, Social policy

¹ Sinop Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü Araştırma Görevlisi

² Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

* Sorumlu Yazar emrah.akbas@yahoo.com

Giriş

Günümüzde, özel gereksinimli (farklı gelişim özelliklerine sahip) çocukların bakım, eğitim ve gelişimleriyle ilgili ihtiyaçlar ve sorunlar, giderek değişmekte ve artmaktadır. Bu durum, aileleri çok boyutlu olarak etkilemektedir. Bu yüzden ailelerin evlilik yaşamı, çeşitli sosyo-demografik değişkenlere özellikle de toplumsal cinsiyet rol ve görevlerine bağlı olarak bu süreçten psiko-sosyal olarak oldukça etkilenmektedir. Hal böyleyken bu ailelere yönelik sosyal politika önlem ve öncelikleri ve buna bağlı olarak uygulamaların hayata geçirilmesine yönelik ihtiyaç da artmaktadır.

Nitekim ilgili kaynaklar, özel gereksinimli çocuklara ve ailelerine yönelik eğitim politika ve uygulamalarıyla birlikte sosyal politika ve uygulamalarının önemine de işaret etmektedir (Alptekin, 2004; Aykara, 2015; Bütün, 2010; Çapa, 2009; Danış, 2006; Diken ve Sucuoğlu, 1999; Işıkhani, 2005; Karagöz, 2010; Özgökçeler, 2006; Özyurt, 2011; Pearson, 1986; Rodriguez, 1997; Sarıhan, 2007; Şen, 2004; Vural ve Yücesoy, 2004; Yıldırım Sarı, 2007). Zira bu dezavantajlı durum, çocukları ve ailelerini eğitimden öte de etkilemekte olup genel olarak ailelerin evlilik yaşamını özel de ise kadınların (annelerin) bir bütün olarak yaşamını şekillendirmektedir. Bu nedenle bu anneler başta olmak üzere (Ersoy ve Çürük, 2009) ailelerin desteklenmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir (Gökçearslan, 2002).

Özel gereksinimli birey konusu, farklı yaklaşımlarla birçok tıbbi, pedagojik ve sosyolojik çalışmanın konusu olmuştur. Ancak özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerdeki kadınlara ve erkeklere biçilen rol ve görevler, ailelerin yaşadığı sorunlar ve bu sorunların evlilik yaşamlarına yansımaları, bu çalışmanın sosyolojik bir perspektifle ele alınmasını ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet ve sosyal politika (Şaşman Kaylı ve Şahin, 2016) bağlamlarında incelenmesini gerektirmiştir.

Ayrıca günümüzde yerel ve küresel anlamda sosyal politika ve uygulamaları, daha geniş perspektiflerle tartışılmaktadır. Bu anlamda özel gereksinimli çocuklara ve ailelerine yönelik sosyal politikaları, toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde ele almak gerekmektedir. Nitekim yapılan çalışmalarda da konunun öneme değinilmektedir (Acar Savran, 2004; Bingöl, 2014; Bütün, 2010; Demirbilek, 2007; Dökmen, 2014; Ecevit, 2012; Featherstone, 2001; Özgökçeler, 2006; Sallan Gül, 2009; Seyyar, 1999). Bu durum, konunun toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında ele alınmasıyla birlikte bu çocukların kendisi ve ailelerine yönelik alternatif politika ve uygulamaları gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamı, genel olarak toplumsal cinsiyet rol ve görevleri ekseninde şekillenmektedir. Bu anlamda bu ailelere yönelik sosyal politikaların toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında ele alınması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu çerçevede araştırmanın amacı, toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamını incelemek ve bu doğrultuda konuya ilişkin sosyal politika önceliklerini belirlemeye çalışmaktır. Bu bağlamda, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin sosyo-demografik özellikleri ile toplumsal cinsiyet ve evlilik yaşamı arasında nasıl bir ilişki vardır? Özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde toplumsal cinsiyet rolleri nasıl işlemektedir? Özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde iş bölümü ve bakım emeği ne düzeydedir? Ayrıca sosyal politika bağlamında belirtilen toplumsal grubun evlilik yaşamlarında nasıl, neden ve ne tür ilişki kurdukları gibi sorunsallar irdelenmiştir. Bu çerçevede ne tür sosyal politika önceliklerine ihtiyaç olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramını ilk kez Ann Oakley 1972 yılında “Sex, Gender and Society” adlı çalışmasında kullanmıştır (Oakley, 1972). Genel olarak literatürde toplumsal cinsiyet

kavramı, kadının ve erkeğin toplumsal olarak belirlenmiş, öğretilmiş veya öğrenilmiş kişilik özellikleri, rol ve sorumlulukları, konum ve statüleri olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik farklılıklardan ziyade kadın ve erkek olarak toplumun iki cinsiyet grubuna nasıl anlam yüklediği, nasıl algıladığı, hakkında nasıl düşündüğü ve nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili unsurlar üzerine inşa edilmektedir (Kottak, 2002; Bhasin, 2003; Akın ve Demirel, 2003; Dökmen, 2004; Vatandaş, 2007; Giddens & Sutton, 2010; Bingöl, 2014; Tunç, 2014).

Toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşımın bileşenlerinden birini de toplumsal cinsiyet rolleri oluşturmaktadır. Genel olarak toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara ve erkeklere yüklenen görev ve sorumluluklar olarak ele alınmaktadır. Nitekim Dökmen (2004), toplumsal cinsiyet rollerini toplum tarafından kadınlara ve erkeklere atfedilen kişilik özellikleri ve davranışları olarak nitelendirmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinde en fazla eşitsizliğin yaşandığı alanlardan bazılarını evlilik yaşamı ve aile yaşamı oluşturmaktadır. Zira bu alanlarda kadınlara yüklenen aile ve ev sorumluluğu, temizlik ve çocuk sorumluluğu gibi bakım işleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelinde yatmaktadır. Ayrıca evlilik ve aile yaşamındaki rollerde özel gereksinimli çocuk(ların) bulunması durumunda bu eşitsizliğin daha da artacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Cinsiyet farklılığına göre şekillendirilen iş bölümü, kadınları eğitim, sağlık, çalışma ve politika gibi alanlarda dezavantajlı konuma getirmenin yanı sıra toplumsal cinsiyet ve iş bölümü ile toplumsal cinsiyet ve bakım emeği arasında uçurumlar yaratıp toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine sebep olmaktadır (Şaşman Kaylı, 2016, s. 35).

Bakıma muhtaçlık denildiğinde akla daha çok yaşlılar, çocuklar ve özel gereksinimliler (engelliler) gelmekle birlikte aslında tüm insanların yaşamlarının herhangi bir anında bakıma ihtiyaç duyabileceği ifade edilmektedir (Bütün, 2010; 17). Bütün bu bakıma gereksinim duyan gruplar için kadınlar potansiyel bakıcı olarak görülmekte, kendilerine biçilen bu rolleri benimsemekte ve kendi kimliklerini bakıcı olarak inşa etmektedirler. Dolayısıyla bakımın bir hizmet ve emek olmasının yanı sıra bir kimlik meselesi olduğu da vurgulanmaktadır (Bütün, 2010: 18). Bu durum ise kadının bakım emeğini değersizleştirip görünmez kılmanın yanı sıra evlilik ve aile yaşamı ilişkilerini de gittikçe artan bir şekilde olumsuz etkilemektedir.

Bu bağlamda bakım emeği, temelde çocuk bakımı ve özellikle özel gereksinimli çocuk bakımı konusunda erkeklerden çok kadınlar sorumluluk üstlenmektedir. Bu sorumluluk/lar aile içinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu anlamda özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerde kadınlara yönelik başta olmak üzere psikolojik, fiziksel, sosyal ve ekonomik vb. sorunların yaşandığı görülmektedir.

Özel Gereksinimli Çocuklu Aile

Aileler genellikle özel gereksinimli bir çocuğa sahip olacaklarını düşünmez ve/veya bunu aklına getirmezler. Ancak özel gereksinimli bir çocuğun doğması veya durumun fark edilmesi ile aileler kendilerini stresli bir aile ve evlilik yaşantısının içerisinde bulurlar. Aileye özel gereksinimli bir çocuğun katılımı aile üyelerinin yaşamlarını, düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Akıncı, 2007: 4).

Ayrıca Çavuşoğlu (1994)'na göre özel gereksinimli bireyin, aile yaşam alanı ve toplum içinde gereksinimleri ve bir kısım yetersizlikleri olması nedeniyle, aile yaşamı ve toplum içindeki diğer kişilerin olumsuz sosyal tepkilerine hedef olmasına neden olabilmektedir. Bu durum çocuğun ve ailenin sağlıklı bir şekilde sosyalleşme olasılığını azaltabilmekte, çevrede korku ve endişe yaşanmasına neden olmakta ve çevredeki kişilerin ön yargılı yorumları ve acıma duyguları ile karşılaşabileceği aktarılmaktadır. Bu bağlamda ebeveynler, çeşitli zorluklar ile kuşatılmış bu durum karşısında kaygı ve stres gibi durumları yaşamakta, evlilik ve aile yaşamı

alanlarında yapmaları gereken görev ve sorumlulukları yerine getirmede zorlanmaktadırlar (Akçakin ve Erden, 2001).

Özel gereksinimli çocuğun evlilik ve aile yaşamına dahil olmasıyla birlikte aile şok, depresyon, öfke, utanma, kararsızlık, yetersizlik, hayal kırıklığı, inkâr ve en nihayetinde kabullenme gibi çeşitli duygular yaşamakta ve yaşanan bu duygular doğal olarak aile bireylerinin davranışlarını etkilemekte ve bu olumsuz gelişen duygular ise evlilik ve aile yaşam alanlarında birtakım değişiklikler oluşturmaktadır (Şen, 2004: 13-15). Ailelerde oluşan bu farklılıklar ve değişiklikler kısa süreli olmayıp aile içindeki tüm bireyleri etkileyebilecek düzeydedir. Bu nedenle ailenin evlilik ve aile yaşamı aktiviteleri, bireysel ve toplumsal hareket alanları, geleceğe dair planları ve aile içerisindeki görev ve sorumlulukları bu çerçevede şekillenmektedir.

Genel olarak, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin bu gerçeği kabullenmekte zorlandıkları ve özel gereksinimli çocuklarıyla ilgili görev ve sorumlulukları toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı olarak paylaştıkları görülmektedir. Ayrıca bu ailelerde aile üyeleri arasında karşılıklı desteğin olmaması da aile içinde çeşitli sorunlara neden olabilmektedir. Bu anlamda bu durum evlilik ilişkisinin bozulmasına, çocuğun özel gereksinimli olması konusunda karşılıklı suçlamalarda bulunulmasına, kişisel ilişkilerde uyumun bozulmasına ve etkili iletişimin zedelenmesine neden olabilmektedir (Özşenol ve ark, 2003).

Evlilik Yaşamı ve Özel Gereksinimlilik

Genel olarak evlilik yaşamı ve özel gereksinimlilik ilişkisi ile özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin evlilik yaşamı hakkında literatür incelendiğinde, bu konuda çok fazla kavramsal tartışma olmakla birlikte özel gereksinimli bireylerin bulunduğu ailelerde bio-psiko-sosyo-tinsel, ekonomik ve kültürel anlamda etki ve sonuçlara sahip olan bir takım güçlüklerin yaşandığı ve bu durumun anneler başta olmak üzere aile üyelerini çok boyutlu olarak etkilediği görülmektedir (Danış, 2006; Işıkhani, 2005; Sarıhan, 2007).

Tezer (1996), genel olarak evlilik yaşamını evlilik doyumu eksenli tartıştığı çalışmalarında, evlilik yaşamının evlilik ilişkilerinin bütününe kapsadığını ve bu ilişkiden sağlanan doyumun ise geliştirdiği “Evlilik Yaşamı Ölçeği”ni temellendirdiğini aktarmaktadır. Buna göre, evlilik yaşamının sürdürülebilirliğinde bireylerin evlilik yaşamındaki beklentilerinin ne derece gerçekleştiği olarak tanımlanan evlilik doyumu ve buna bağlı olarak bireylerin evlilikten beklentileri, evliliğe ilişkin mutluluk ve memnuniyetleri önem teşkil etmektedir.

Özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamı, toplumsal cinsiyet eşitsizliği başta olmak üzere evlilik biçimi ve uyumu, evlilik yaşamı doyumu ve diğer sosyo-ekonomik faktörler ekseninde şekillenmektedir. Bu durum ise aileleri çeşitli problemlerle karşı karşıya getirmektedir. Bu anlamda ebeveynler arasında biyolojik farklılıklar olmasına karşın cinsiyetleri arasındaki eşitsizlik ve ayrımcılığı ortaya çıkaran toplumsal cinsiyet eşitsizliği, evlilik yaşamında kadınlara daha fazla bakım ve sorumluluk yüklemekte ve kadının ev içindeki görünmeyen emeğiyle erkek egemenliğini pekiştirmektedir.

Özel Gereksinimli Çocuklara Sahip Olan Ailelere Yönelik Sosyal Politikalar

Esasen özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelere yönelik sosyal politikalar, yukarıda da ifade edildiği gibi güncelliğini korumaktadır. Nitekim özel gereksinime ihtiyaç duyan bireyler için sosyal politikaların önemine işaret edilmektedir (Özgökçeler, 2006). Ancak özel gereksinimli çocukların bakım, eğitim ve gelişimleriyle ilgili daha çok eğitsel boyut ön plana çıkmaktadır (Oymak, 1998). Bu anlamda özel gereksinimli çocuklar ve aileleri için sağlanan eğitim hizmetlerinin kamusal olarak sağlanmasının yanı sıra bir bütün olarak ailenin rolü doğal

olarak yadsınamaz bir boyuttur. Zira her çocuğun eğitimi, tıpkı gelişimi gibi birbirinden farklı olup aile, okul ve toplumun desteğini gerektirmektedir. Dolayısıyla özel gereksinimli bireyi “çevresiyle birlikte” değerlendirme ihtiyacı doğmakta olup ailedeki eğitimin önemi de ortaya çıkmaktadır. Nitekim ilgili kaynaklar da çocuğun eğitiminde ve gelişiminde aile eğitimine yönelik uygulamaların önemini vurgulamaktadır (Özgür, 2004). Bununla birlikte özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelere yönelik sosyal politika ve uygulamalara duyulan ihtiyaç da gün geçtikçe artmaktadır. Bu çerçevede ister eğitim politika ve uygulamaları olsun isterse de sosyal politika ve uygulamaları olsun, sunulan hizmetlerin aileyi kapsamaması gerekmektedir.

Özel gereksinimleri olan çocukların aileye eğitimsel ihtiyaçlarla birlikte daha fazla bakım gereksinimi ve sorumluluk yüklediği bilinmektedir. Bunlar, bio-psiko-sosyo-tinsel, eğitsel, kültürel ve ekonomik boyutlarda olabilmektedir. Özellikle düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde bu durum daha çok kendini göstermektedir. Zira özel gereksinimli çocuk başta olmak üzere çocukların gereksinimlerini giderememe, anne başta olmak üzere bir bütün olarak aileyi ve aile içi ilişkileri psiko-sosyal olarak etkilemektedir. Yine çocuğun bakım ve sorumluluğunda ekonomik kaygılara ve diğer toplumsal ilişkilere bağlı olarak ebeveynler arasında görülemez ve/veya görülebilen toplumsal cinsiyet rolleri şekillenmektedir. Buna bağlı olarak özel gereksinimli çocuğun bakım, eğitim ve gelişimiyle ilgili annenin sorumluluğunun arttığı, patriarkal toplumsal ilişkilerden hareketle ortadadır. Bu anlamda özel gereksinimli çocuklara sahip anneler başta olmak üzere aileler, birtakım psiko-sosyal ve ekonomik destek sistemlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Nitekim ilgili çalışmalardan biri, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin yaşadığı güçlüklerin kendilerine yönelik destek sistemlerini gerekli kıldığını belirtmektedir (Şen, 2004). Böylelikle bu çalışmanın uygulanabilirlik faktörünü oluşturan özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelere yönelik sosyal politika uygulamalarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Yine özel gereksinimli çocuklara ve dolayısıyla ailelerine yönelik eğitim hizmetlerinin yanı sıra sosyal hizmetlerin de sunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda Milli Eğitim bakanlığı (MEB) tarafından özel gereksinimli bireylere sağlanan özel eğitim ve kaynaştırma eğitimi ile ailelerine sağlanan rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin yanında Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) bünyesinde, il ve/veya ilçe müdürlükleri tarafından evde bakım destekleri ve/veya kurum bakım hizmetleri verilmektedir (ASPB, 2017). Bununla birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) birtakım tıbbi cihazlar ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) ve diğer kamu-sivil toplum kurumları işbirliğinde birtakım ortopedik yardımcı araç ve gereçleri sağlamaktadır (SGK, 2017).

Ayrıca anayasal ve “pozitif ayrımcılık” gereği farklılıkları dikkate alınarak özel gereksinimli çocuklara ve ebeveynlerine özellikle çalışan ebeveynlere yönelik bir dizi kolaylaştırıcı bireysel ve kamusal imkânların sağlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra sosyal yardımlar, sağlık hizmetleri, özel eğitim hizmetleri, yükseköğretim hizmetleri, kültürel hizmetler, istihdam hizmeti, vergi hizmetleri, konut hizmetleri, erişebilirlik ve diğer yerel hizmetler sağlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada betimsel paradigmaya dayalı tarama modeli kullanılmıştır ve araştırma Ocak-2016 ve Aralık-2016 tarihleri arasında Ankara ilinde yürütülmüştür

Araştırma evreni, Ankara ilinde yaşayan özel gereksinimli çocuklara sahip olan aileleri (anneler ve/veya babalar) kapsamaktadır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda, araştırmanın örneklemini çalışmanın yürütüldüğü tarihler arasında, araştırmaya dâhil olma kriterlerine uygun Ankara ili Özel İlk Esen Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi’nden hizmet alan 120

özel gereksinimli çocuğa sahip aile, 120 kadın ve 120 erkekten oluşan toplam 240 ebeveyn oluşturmıştır.

Araştırmanın örneklem seçiminde, birleşik veya karışık yöntem sebebiyle kolay ulaşılabilir olma durumundan ve kadın ve erkeklerin eşit seçilebilmesinden ötürü küme örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Nitekim bu türden örneklemlerin küme elemanlarının eşit seçilme şansına sahip oldukları durumlarda kullanıldığı belirtilmektedir (Karasar, 2010: 114). Yine küme örnekleme seçilirken toplumsal cinsiyet eşitliği ekseninde bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada bilgiler, katılımcılara ilişkin sosyo-demografik verileri elde etmek için “kişisel bilgi formu” ve katılımcıların evlilik yaşamı hakkında verileri elde etmek için “Evlilik Yaşamı Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları, ilgili literatür incelenerek hazırlanmış olup “Evlilik Yaşamı Ölçeği”, Prof. Dr. Esin Tezer’den alınan izin çerçevesinde kullanılmıştır (Tezer, 1996). Özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamına ilişkin veriler elde etmeye yönelik Evlilik Yaşamı Ölçeği Tezer, (1996) tarafından geliştirilen bir veri toplama aracıdır. Ölçek, 10 sorudan oluşmakta olup her bir sorunun altında "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçenekleri bulunmaktadır. Puanlama, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında yapılmaktadır, ancak 2, 4 ve 5 numaralı soruların seçenekleri, ters yönden puanlanmaktadır. Ölçek, kadınların ve erkeklerin cinsiyete göre evlilik yaşam doyumu düzeylerine odaklanmaktadır. Ölçeğin güvenirlik (Cronbach Alpha) katsayısı 0.85 olarak belirlenmiştir. Test tekrar test yöntemiyle yapılan ölçeğin alt boyutları bulunmamaktadır. Ölçeğin puanlamasında alınabilecek en düşük puan 10 olarak belirlenmişken en yüksek puan ise 50 olarak belirlenmiştir. Buna göre, puan ortalaması artıkça evlilik ilişkisinden sağlanan genel doyum da artmaktadır.

Araştırmanın Etik Yönü

Çalışmaya başlamadan önce, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan 03.03.2016 tarihli, 09/012 oturum ve 242 numaralı etik kurul kararı (EK-F) ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel İlk Esen Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Müdürlüğü’nden 25.03.2016 tarihli ve 17735416-410.07-44 sayılı yazıyla ilgili izinler alınmıştır. Görüşmeye başlamadan önce, araştırmanın genel amacı çerçevesinde bilgi verilerek araştırmaya katılmayı kabul eden bireylerden gönüllü olduklarına dair onam alınmıştır. Araştırma süresince insan haklarına sadık kalınmıştır.

Bulgular

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların ve erkeklerin genel olarak orta yaşlarda ve genç yetişkin olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan özel gereksinimli çocuklara sahip olan genç kadınların genç erkeklerle göre önemli oranda farklılık gösterdiği bulunmuştur. Buna göre, kadınlardan 47 kişi (%39,16), erkeklerden ise 19 kişi (%15,84) 18-25 yaş aralığındadır. Buna karşın 65 yaş üstü olan katılımcılarda erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Özel gereksinimli çocuklara sahip olan annelerin %46,67’sinin yaşları 26-45 yaşları arasındadır. Nitekim özel gereksinimli çocuklara sahip annelerle yapılan bir çalışmada, kadınların yaklaşık olarak yarısının benzer yaşlarda olduğu görülmektedir (Coşkun ve Akkaş, 2009: 218). Yine Aydın ve Sönmez (2014) de yapmış oldukları çalışmada, bu yaş aralığındaki oranın %50’den fazla olduğunu bulmuşlardır (s. 154).

Örneklem kapsamına giren katılımcıların kadın ve erkek olarak eşit oranda seçilmesi, küme örneklemin gereği olmanın yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı dağılımın önemini de göstermektedir. Ancak konuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğu daha çok anneleri/kadınları kapsamaktadır (Coşkun ve Akkaş, 2009; Deniz, Dilmaç ve Arıcak, 2009; Kaçan Softa ve ark. 2016; Köksal ve Kabasakal, 2012).

Tablo 1

Yaş ve Medeni Durum

Cinsiyet	Yaş	Sayı (n)	Yüzde (%)	Medeni Durum	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	18-25	47	39,16	Evli	102	85
	26-45	56	46,67	Bekâr	18	15
	46-65	15	12,50			
	+65	2	1,67			
	Toplam	120	50		120	50
Erkek	18-25	19	15,84	Evli	115	95,84
	26-45	47	39,16	Bekâr	5	4,16
	46-65	40	33,33			
	+65	14	11,67			
	Toplam	120	50		120	50
Genel Toplam		240	100		240	100

Ayrıca tablo 1’den de anlaşılacağı üzere özel gereksinimli çocuğa sahip kadınların 102’si (%85), erkeklerin ise 115’i (%95,84) gibi anlamlı bir kısmı evli olarak belirlenmiştir. Nitekim özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerle yapılan benzer çalışmalarda da katılımcıların anlamlı çoğunluğu (%90’ın üzerinde) evli olduğunu ifade etmiştir (Kaçan Softa ve ark., 2016; Tarsuslu Şimşek, Taşçı ve Karabulut, 2015).

Tablo 2

Eğitim ve Meslek

Cinsiyet	Eğitim Durumu	Sayı (n)	Yüzde (%)	Mesleği	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	Okuma yazma bilmiyor	2	1,67	Çalışmıyor	68	56,67
	Okur-yazar	6	5	İşçi	33	27,50
	İlköğretim mezunu	44	36,67	Memur	14	11,67
	Ortaöğretim mezunu	54	45	Serbest meslek	0	0
	Lisans	11	9,16	Diğer	5	4,16
	Lisansüstü	3	2,50			
	Toplam	120	50		120	50
Erkek	Okuma yazma bilmiyor	0	0	Çalışmıyor	6	5
	Okur-yazar	3	2,50	İşçi	51	42,50
	İlköğretim mezunu	48	40	Memur	42	35
	Ortaöğretim mezunu	51	42,50	Serbest meslek	15	12,50
	Lisans	14	11,67	Diğer	6	5
	Lisansüstü	4	3,33			
	Toplam	120	50		120	50
Genel Toplam		240	100		240	100

Özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların ve erkeklerin eğitim durumlarının çok düzeyli olduğu, ancak hem kadın hem de erkek katılımcıların büyük çoğunluğunun eğitim durumlarının ilköğretim ve ortaöğretim (lise ve dengi dâhil) düzeyinde olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin özel gereksinimli çocuk sahibi anne ve babalarla yapılan görüşmede, eğitim düzeylerinin ilköğretim ve lisede yoğunlaştığı görülmektedir (Altuğ Özsoy, Özkahraman & Çallı, 2006).

Katılımcılardan kadınların 11'inin (%9,16) lisans, 3'ünün (%2,50) ise lisansüstü; erkeklerin ise 14'ünün (%11,67) lisans, 4'ünün (%3,33) ise lisansüstü düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Yine katılımcılardan kadınların 44'ünün (%36,67), erkeklerin ise 48'inin (%40) ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Köksal ve Kabasakal (2012) da yapmış oldukları çalışmada, “zihinsel engelli” çocukları olan ebeveynlerin eğitim durumuna ilişkin bu çalışmadakine benzer sonuçlar elde etmişlerdir (s. 75). Ayrıca katılımcılardan elde edilen verilerden hareketle oluşturulan eğitim durumu tablosuna göre, özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların eğitiminin ortaöğretim düzeyinde erkek katılımcılardan yüksek olduğu, yukarıda da ifade edildiği gibi ilköğretim düzeyinde ise kadınlar ile erkeklerin oranlarının birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Kadınların meslek durumlarına bakıldığında, 68'i (%56,67) gibi önemli bir kısmının çalışmadığı görülmektedir. Bu durumun erkeklerde %5 oranla oldukça düşük olduğu görülmektedir. Yine tabloda da görüldüğü üzere kadınların önemli bir kısmı, kendilerini ev hanımı ve dolayısıyla çalışmıyor olarak nitelendirmektedir. Nitekim özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerle yapılan çalışmaların çoğunda annelerin önemli bir oranla çalışmadığı ve “ev hanımı” olarak nitelendirildiği görülmektedir (Aydın ve Sönmez, 2014; Kaçan Softa ve ark., 2016; Köksal ve Kabasakal, 2012; Tarsuslu Şimşek ve ark., 2015). Bu durum, “ev hanımı” kavramının toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında ele alınmasını gerektirmektedir.

Ayrıca Tarsuslu Şimşek ve ark. (2015)'nin özel gereksinimli çocukların anne-babalarıyla yapılan çalışmasına paralel; Aydın ve Sönmez (2014)'in özel gereksinimli çocuklara sahip anneler ile Mıdık Özpak ve ark. (2017)'nin özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerle yapılan çalışmalarının aksine, bu çalışmada katılımcılar arasında serbest mesleği olan kadın bulunmazken, erkeklerin %12,50'si serbest mesleği olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca mevcut haliyle çalışan ve memur olan kadınlar ve erkekler arasındaki fark dikkat çekmektedir.

Tabloda diğer olarak belirlenen 5 kadından 4'ü, görünmeyen emek ve adlandırılmayan meslek olan temizlik işleri ve diğer yarı zamanlı işlerde çalıştığını, 1'i ise tarım işleriyle uğraştığını aktarmıştır. Benzer bir şekilde 6 erkekten 3'ü hizmet sektöründe çalıştığını, 2'si çiftçilik yaptığını ifade etmişlerdir.

Tablo 3

Aile Yapısı

Cinsiyet	Aile Yapısı	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	Çekirdek aile	102	85
	Geniş aile	18	15
	Toplam	120	50
Erkek	Çekirdek aile	115	95,84
	Geniş aile	5	4,16
	Toplam	120	50
Genel Toplam		240	100

Araştırmaya katılan kadınların 102'si (%85), erkeklerin ise 115'i (%95,84) çekirdek aile yapısında olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, özel gereksinimli çocuk konusu kapsamında “zihinsel engelli” çocuklara sahip 285 ebeveynle (bunların 222'si yani %77,9'u annelerden oluşmaktadır) yapılan bir çalışmada da ebeveynlerin 213'ü (%74,7) gibi oldukça önemli bir kısmı çekirdek aile, 72'si (%25,3) ise geniş aile yapısında olduğunu ifade etmişlerdir (Kaçan Softa ve ark., 2016: 41).

Buna karşın tabloda da görüldüğü üzere katılımcılardan geniş aile yapısına sahip olan kadın sayısı 18 iken erkek sayısı 5 olarak belirlenmiştir. İlgili kaynaklarda da özel gereksinimli

çocuklara sahip ailelerin düşük bir kısmının geniş aile yapısında oldukları görülmektedir. Nitekim, Kaçan Softa ve ark., (2016) gibi çalışmalarda da bu oran, kendini açıkça göstermektedir.

Tablo 4
Aylık Gelir

Cinsiyet	Aylık Geliri (TL)	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	0-1.300	70	58,33
	1.301-2.600	38	31,67
	2.601-3.900	9	7,50
	3.901-5.000	2	1,67
	+5.000	1	0,83
	Toplam	120	50
Erkek	0-1.300	35	29,16
	1.301-2.600	63	52,50
	2.601-3.900	12	10
	3.901-5.000	7	5,84
	+5.000	3	2,50
	Toplam	120	50
Genel Toplam		240	100

Genel olarak özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin gelir düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Ancak konuyla ilgili yapılan bir çalışmada, bu tür ailelerde %62,7 oranında gelirin gideri karşıladığı bulunmuştur (Altuğ Özsoy ve ark., 2006: 72).

Bunun yanı sıra özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların elde ettiği aylık gelirin, erkeklerin elde ettiğine oranla daha düşük olduğu görülmektedir. Yine araştırmaya katılan erkeklerin aylık geliri, görece orta düzeyde ve erkeklerin %70,84'nün aylık geliri asgari ücretin üstündeyken bu oran kadınlarda %41,67 olup genel olarak kadınların aylık gelirinin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum ise ekonomik açıdan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini göstermektedir. Ancak konuyla ilgili yapılan çalışmalardan biri, bu tür ailelerde gelirin büyük çoğunlukla orta düzeyde olduğunu aktarmaktadır (Kaçan Softa ve ark., 2016: 42).

Ayrıca katılımcıların aylık ekonomik gelirine ilişkin tabloda da belirtildiği üzere aylık geliri görece orta düzeyin üzerinde olan kadın sayısının erkeklerin sayısından daha az olduğu görülmektedir. Buna göre, aylık ekonomik geliri 2.600 TL üzerinde olan kadın sayısı 12 iken erkek sayısı 22 olarak görülmektedir. Ancak yine de özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde çocuğun bakım, eğitim ve gelişimi açısından ailelerin ekonomik durumunun oldukça önemli olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır. Zira kaynaklar da sosyo-ekonomik statünün birey ve toplumların yaşam kalitesini belirlediğine ve özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin bu durumdan etkilendiğine işaret etmektedir (Cavkaytar, 2017).

Araştırmaya katılan kadınlardan 70'i (%58,33), erkeklerden ise 35'i (%29,16) aylık ekonomik gelirinin en fazla asgari ücret kadar olduğunu belirtmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi katılımcıların büyük bir kısmının aylık geliri en fazla 2.600 TL olmuştur. Özel gereksinimli çocuklara sahip annelerle yapılan bir çalışmada, annelerin %84'ü en fazla asgari ücret civarı düşük düzey gelire; %13,3'ü orta düzey %2,7'si ise yüksek düzey aylık gelire sahip olduğunu ifade etmiştir (Coşkun ve Akkaş, 2009: 218-219).

Tablo 5

Evlilik Yaşamı Ölçeği Puanlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Gruplar	Sayı (n)	· ±SS	Maksimum Değer	Minimum Değer	P
Kadın	120	24,25±5,08	40	17	0,000
Erkek	120	31,08±6,253	42	20	

· = Ortalama; SS=Standart Sapma

Kadınların ve erkeklerin evlilik yaşamı düzeylerinin karşılaştırılması için yapılan bağımsız örneklem için t testi sonucunda kadın ve erkek katılımcıların evlilik yaşamı düzeylerinin anlamlı bir biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre, erkek katılımcıların evlilik yaşamı düzeyleri ($\bar{x}$ =31,08) kadın katılımcıların evlilik yaşamı düzeylerinden ($\bar{x}$ =24,25) daha yüksektir. Erkeklerin ortalamasının daha yüksek olması istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($p<0,001$). Bu bağlamda, erkeklerin evlilik yaşamından aldıkları doyum kadınlarınkinden daha yüksektir.

Ancak literatür incelendiğinde, özel gereksinimli çocukların ebeveynleriyle yapılan bir çalışmada, elde edilen çalışmadan farklı olarak anne ve babaların yaşam doyumuna ve durumluk kaygı düzeylerine ilişkin puan ortalamaları, birbirine yakın oranlarda bulunmuş olup cinsiyet değişkeni açısından aralarında anlamlı bir fark bulunmazken; sürekli kaygı düzeyleri aynı değişken açısından anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Deniz ve ark., 2009: 960). Yine, “zihinsel engelli” çocuk sahibi ailelerle yapılan başka bir çalışmada da ailelerin evlilik yaşamının bu süreçten kısmen etkilendiği görülmektedir (Altuğ Özsoy ve ark., 2006: 73-74). Ancak başka kaynaklarda ise annelerin bu süreçten oldukça olumsuz etkilendiği ifade edilmektedir (Aydın ve Sönmez, 2014; Coşkun ve Akkaş, 2009). Bu konuyla ilgili detaylar, tartışma bölümünde ele alınacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Özel gereksinimli çocuğun aileye katılımıyla beraber aile bu durumdan çok boyutlu olarak etkilenmektedir. Bu anlamda özel gereksinimli çocuğa sahip olma durumu, ailelerin evlilik yaşamı başta olmak üzere aile içi ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rollerini de şekillendirmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamı, toplumsal cinsiyet olgusu ve bileşenlerinden doğrudan etkilenmekte olup kadınlara ve erkekler için biçilen rol ve görevler ekseninde şekillenmektedir. Örneğin araştırma bulgularında da değinildiği üzere özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde eşit ya da demokratik katılımlı karar vermeden ziyade sosyo-ekonomik konular başta olmak üzere karar almanın çoğunlukla erkeklerde diğer bir ifadeyle babalarda olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca da özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde toplumsal cinsiyet olgusunun patriarkal bir yapıda olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Zira her ne kadar toplumsal cinsiyet rol ve görevleri kapsamında çocuğun özel gereksinimleri ile yakından ilgilenen aile üyeleri anneler (Özkardeş ve Beşikçi, 2002) olsa da araştırma sonuçları, birtakım sosyo-demografik özelliklere ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak ailede karar almanın çoğunlukla babalarda olduğunu göstermektedir. Ancak yapılan bir çalışmaya göre, bu tür ailelerde karar verme sürecinde kadınların erkeklerden ziyade daha aktif stratejiler geliştirdiği aktarılmaktadır (Grant ve Whittell, 2000: 266-277). Ayrıca kimi ailelerde özel gereksinimli çocuk özelinde ailede karar almanın aile üyelerinin ortak katılımıyla işbirliğine dayalı olduğu, iş bölümünün yapıldığı ve bakım emeğinin paylaşıldığı da görülmektedir.

Ayrıca bu çalışmada elde edilen sonuçlar ve ilgili literatür doğrultusunda, Türkiye’de özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde toplumsal cinsiyet olgusunun kadınlara biçilen rol ve görevler ile erkeklere biçilen rol ve görevler şeklinde iki boyutta ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumun toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamını etkilediğini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini doğurduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Kadının Statüsü Genel Müdürlüğüne (KSGM) (2008) göre, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği politika ve uygulamalara yansımaktadır. Yine başka bir kaynak, toplumsal cinsiyet olgusunun cinsiyetler arasında ayrımın ve eşitsizliğin oluşmasına yönelik olası riskleri üzerinde durmaktadır (Bingöl, 2014). Ayrıca çalışmanın literatür taraması bölümündeki Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu’nda (WEF, 2016) da vurgulandığı gibi cinsiyet grupları toplumsal yaşam ve çalışma yaşamının yanı sıra evlilik ve aile yaşamı gibi yaşam alanlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Araştırma bulgularında da değinildiği gibi söz konusu özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin evlilik yaşamı olduğunda bu durum, daha da netlik kazanmakla birlikte evlilik yaşam düzeyini de düşürmektedir.

Günümüzde sosyal politika ve uygulamaları, indirgemeci bir bakıştan ziyade daha geniş ölçekli uygulama alanları bulmaktadır. Şüphesiz ki bu uygulama alanlarından biri de özel gereksinimli çocuklara ve ailelerine yönelik uygulamalar olmaktadır. Hal böyle olunca bu ailelerin evlilik yaşamının toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında ele alınması ve bu çerçevede sosyal politika önceliklerinin belirlenmesi gibi tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Patriarkal yaklaşım çerçevesinde yapılan bu tartışmalar, erkek egemen söylem üzerinden yapılmakta olup özel gereksinimli çocukların bakım, eğitim ve gelişim gibi ihtiyaçlarının çoğunlukla kadına atfedilmesinin gerekçelerini kapsamaktadır. Bu nedenle Bütün (2010)’ün de vurguladığı gibi bu süreç, çocuk bakım hizmetleri başta olmak üzere kadınlara özgü toplumsal cinsiyet rol ve görevleri üzerine inşa edilmiştir (s. 21-22). Nitekim kadınlardan bazıları da kendilerini doğrudan bu sürecin birer parçaları olarak görmekte ve göstermektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliği, sosyal politika ve uygulamaların ana planlarına yerleştirilemediği sürece teorik tartışmalardan öteye geçemeyecektir.

Bu noktadan hareketle, toplumsal cinsiyet olgusuna bağlı olarak kadınların sosyo-ekonomik olarak dışarıda tutulmasının yanı sıra sosyo-kültürel olarak da kadınlar bu süreçten oldukça olumsuz etkilendiklerini belirtmişlerdir. Bu durum, özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların ve erkeklerin evlilik yaşamındaki yargılarını ve beklentilerini de farklılaştırmaktadır. Zira kadınların evlilik yaşamı beklentilerinden daha çok ödün verebileceği algısı, onların aleyhine evlilik yaşam düzeyini etkilemektedir. Yine kadınlara ve erkeklere biçilen toplumsal cinsiyet rol ve görevleri de evliliğe yükledikleri anlamı ve dolayısıyla evlilik yaşam düzeyini etkilemektedir. Ayrıca araştırma sonucunda da görüldüğü üzere kadınların erkeklere oranla özel gereksinimli çocuklarla daha fazla zaman geçirmesi ve ilgilenmesi, evlilik yaşam düzeyini etkilemekte ve kendilerine zaman ayırmaları önünde engel teşkil etmektedir. Nitekim ilgili kaynaklar, özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların çocuğun bakımını ve diğer ihtiyaçlarını üstlenmesinin kendilerini ve dolayısıyla sosyal çevrelerini olumsuz etkilediğini aktarmaktadır (Şen, 2004: 17).

İşbölümü ve Bakım Emeği

Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde özellikle de çocuklar hakkındaki iş bölümü ve bakım emeği, sıklıkla toplumsal cinsiyet eşitsizliği ekseninde şekillenmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine kurgulanan bu yapı, kadının daha fazla sorumlu tutulduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan benzer çalışmalar da bu konunun önemine işaret etmektedir. Örneğin Erdoğan (2008), “kadının

görünmeyen emeği'' olarak nitelendirdiği çalışmasında, iş bölümü ve bakım emeği ile ilgili soruyu cevaplayan 271 kadından 201'inin bakıma muhtaç çocuk (özel gereksinimi olan ve olmayan) sahibi olduğunu belirtmiş olup toplam 271 katılımcıdan 203'ü (%74,9) bakım yükünü kendisinin üstlendiğini belirtmiştir (s. 87). Yine yazar, iş bölümü hakkında ise bu araştırmanın bulgularında da benzer bir şekilde görüldüğü gibi bakım işini eşiyle paylaşan kadın sayısının 9 (%3,2) olarak oldukça düşük olduğunu, ailenin sosyo-ekonomik yapısına bağlı olarak 21 (%7,7) katılımcının bakıcı tuttuğunu ve katılımcılardan 38'inin (%14,2) ise ailenin diğer üyelerinden destek aldığını belirtmektedir. Ancak yardımcı olarak bakıcıların ve ailenin diğer üyelerinin büyük çoğunluğunu da yine kadınların oluşturduğu aktarılmaktadır (Erdoğan, 2008: 87). Bu anlamda Thompson (2014), ayrımcılık ve baskıyla mücadelenin bir yöntemi olarak özgürleştirici uygulamalarda, insanlara ayrımcı roller yüklemekten kaçınılması gerektiğini "ailedeki bir kadının çocuk bakım işlerinden sorumlu olduğu varsayımı" şeklinde karşıt örnekle ifade etmektedir (s. 198-200).

Ayrıca konuyla ilgili yapılan başka bir çalışma, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerdeki iş bölümü ve bakım emeği ile ilgili sorumluluğu "aile yüklenmesi" şeklinde ele almakta olup annelerin babalardan daha fazla sorumluluk almakta olduğunu vurgulamaktadır (Yıldırım Sarı, 2007). Bu anlamda özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların ve erkeklerin iş bölümü ve bakım emeğine ilişkin paylaşım ve sorumlulukları da farklılaşmaktadır. Bu yüzden özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin evlilik yaşamını etkileyen ailedeki iş bölümü ve bakım emeği ile ilgili yükümlülükler, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde olduğu için toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Nitekim Şenel (1982)'e göre, tarihsel olarak cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınlara ve erkeklere yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri (avcılık-toplayıcılık) etrafında oluşmaktadır. Yine araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere özel gereksinimli çocuklara sahip olan anneler, bu durumdan oldukça olumsuz etkilenmektedirler. Bu anlamda ailede erkeklerden ziyade daha fazla sorumluluk yüklenen özel gereksinimli çocuklara sahip olan kadınların evlilik yaşam düzeylerinin toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında ele alınması gerekmektedir. Bu kapsamda geliştirilecek olan sosyal politika ve uygulamaları da öncelikli olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanan bir yaklaşımı gerektirmektedir. Zira iş bölümü ve bakım emeği gibi konuların cinsiyete dayalı ve toplumsal ölçekli olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte işbölümü temelinde kadınlara ve erkeklere biçilen roller, bireysellikten doğduğu ve toplumsalı etkilediği için bir tür toplumsal politika önceliği olarak toplumsal dayanışmayı gerektirmektedir.

Bu bağlamda toplumu oluşturan önemli bir faktör olarak öne çıkan ailedeki kadınlara ve erkeklere biçilen rol ve görevlerin genellikle ataerkil toplum yapısı ya da erkek egemen toplum şeklinde oluştuğu; iş bölümü ve bakım ile ilgili emeğin eşit paylaşılmadığı görülmektedir. Cinsiyet grupları arasındaki bu roller, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelini oluşturmakta ve kadının toplumsal emeğini değersizleştirmektedir (Baydur ve Uçan, 2016; Şaşman Kaylı, 2016; Koray ve Topçuoğlu, 1995). Nitekim araştırma bulgularından da anlaşıldığı üzere bu durumun özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerde belirgin olduğunu söylemek pek mümkündür. Zira katılımcı erkekler, daha çok ailenin sosyo ekonomik ihtiyaçlarıyla ilgilendiklerini belirtirken kadınlar, daha çok çocuklar ile ilgili iş yükü ve bakım ihtiyaçlarıyla ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Bu durum ise özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde iş bölümü ve bakım emeği hakkında patriarkal yapıya işaret etmektedir. Bu yüzden kadınlar, hizmet ve bakım gerektiren ev içi alana hapsedilirken istihdam ve çalışma alanları konusunda uzak kalmaktadırlar. Burada ilginç olan nokta ise bazı kadınların da kendilerini böyle (bakım hizmeti ağırlıklı olarak) konumlandıklarıyla ilgilidir (Bütün, 2010: 18-19).

Özel Gereksinimli Çocuklara Sahip Olan Ailelerin Evlilik Yaşamı

Çalışmanın bulguları, ailelerde toplumsal cinsiyet rol ve görevleri ile ilgili eşitsizliğe bağlı olarak özellikle de özel gereksinimli çocuğun aileye dâhil olmasıyla birlikte evlilik yaşamının kadınların aleyhine sürdürüldüğünü göstermektedir. Ayrıca yapılan bir çalışmada, özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelerin evlilik yaşamının en çok da ekonomik olarak bu süreçten etkilendiğini aktarmaktadır (Park, Turnbull ve Turnbull, 2002).

Katılımcıların aile yapısına ilişkin bulgulara görüldüğü gibi erkeklerin % 95,84'ünün kadınların ise % 85'inin anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısında olduğunu belirtmiştir. Hal böyleyken çocukların bakım ve sorumluluğu babadan ziyade ailede ilgilenebilecek tek kişi olarak annelere ya da düşük bir ihtimalle kız çocuklarına yüklenmektedir. Ancak bu durum, diğer kardeşlerin gelişimini etkilemekte ve aile üyeleri için özellikle de kız kardeşler ve anneler için psiko-sosyal destek gerektirmektedir. Nitekim kaynaklar, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde özellikle annelerde sosyal desteğin önemini vurgulamaktadır (Ersoy ve Çürük, 2009).

Yine özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamında vurgulanması gereken bir başka önemli nokta ise ebeveynlerin akraba evliliği yapmış olma olasılığıdır. Zira hem tıbbi hem de sosyal bilimlere ilgilendiren bir konu olarak akraba evliliklerinin de çocuğun sağlığını ve gelişimini etkileyebileceği ve toplumsal bir sorun olabileceği belirtilmektedir (Tunçbilek, 2011: 3-4). Bu durum ise ailelerin evlilik yaşamına yansiyabilmektedir. Araştırma sorularında katılımcıların evlilik şekliyle ilgili bir sorunun olmaması, araştırmanın bu konudaki eksikliğini göstermektedir. Ancak Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı (TAPV) tarafından Türkiye'de "aynı soydan gelen kişilerin yaptığı evlilik" biçimi olarak adlandırılan akraba evliliklerinin psiko-sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak yaygın yaşandığı belirtilmektedir (TAPV, 2011: 2). Bununla birlikte akraba evliliklerinin birey ve toplum sağlığını etkileyip bebek ve çocuk ölümleri ile özel gereksinimli olmalarına sıklıkla sebep olduğu aktarılmaktadır (DSÖ, 1999; akt. TAPV, 2011: 2). Akraba evlilikleri genelde erken yaşta yapılan evliliklerdir. Erken yaşta evlilik doğacak çocukta engellilik riski artmaktadır. (TAPV, 2011: 2). Akraba evliliği yapan popülasyonda özürlü çocuk doğma riski diğer popülasyona göre iki kat artmaktadır. Genel popülasyonda %5 olan özürlü çocuk oranı akraba evliliği yapan popülasyonda yaklaşık %8-9 civarındadır (TAPV, 2011: 2).

Ayrıca yapılan araştırmalarda erken yaşta evlilikler sonucu özel gereksinimli çocuğa sahip olmanın erkekler üzerindeki etkisi daha çok akraba evliliklerinde görülmektedir.

Evlilik Yaşamı Düzeyleri

Özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerde, ebeveynlerin evlilik yaşamı düzeyleri farklılaşmaktadır. Nitekim araştırma bulgularında da araştırmaya katılan özel gereksinimli çocuklara sahip olan toplam 120 kadın ve 120 erkek ebeveynin "Evlilik Yaşamı Ölçeği" puan ortalamaları farklı bulunmuştur. Buna göre, özel gereksinimli çocuklara sahip olan annelerin evlilik yaşamı düzeyi ortalaması, $\bar{x} = 24,25$ olarak bulunmuştur. Buna karşın özel gereksinimli çocuklara sahip olan babaların evlilik yaşamı düzeyi ortalaması $\bar{x} = 31,08$ olarak bulunmuştur. Yine yapılan analiz sonucu kadınlar, evlilik yaşamı ölçeğinden en düşük 17 puan alırken en yüksek 40 puan almışlardır. Buna karşın erkekler, en düşük 20 puan alırken en yüksek 42 puan almışlardır. Bu sonuçlar, tıpkı anlatılardan elde edilen sonuçlar gibi özel gereksinimli çocuklara sahip olan ebeveynlerin evlilik yaşamı düzeylerinin toplumsal cinsiyet olgusu ve buna bağlı olarak iş bölümü ve bakım emeği gibi toplumsal cinsiyet rol ve görevlerinden etkilendiğini göstermektedir. Zira aileye özel gereksinimli çocuğun katılımıyla birlikte ailedeki bakım ve ihtiyaçlar artmakta olup ebeveynlerin görev ve sorumlulukları daha da belirginleşmektedir. Bu

durum, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin evlilik yaşamını olumsuz etkilemekte olup toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlara dezavantaj olarak yansımaktadır. Nitekim yapılan çalışmalar, çeşitli sosyo-demografik özelliklere bağlı olarak bu konuyu farklı perspektiflerde tartışmakta olup benzer sonuçları ortaya koymaktadır (Akıncı, 2007; Natan, 2006; Sarıhan, 2007).

Genel olarak araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda, toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşım bağlamında özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamı sürecinde, uygulanabilir sosyal politika önceliklerinin önemi ortaya çıkmıştır. Bu anlamda özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelere yönelik sosyal politikalar üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Bu araştırmanın sonuçları çerçevesinde, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı yaklaşım bağlamında kimi öneriler aşağıdaki gibidir.

Paydaşlar ve Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

Genel olarak bu çalışmada, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamının psikolojik, fiziksel, sosyal vb. gibi çok boyutlu olarak çocuğun içerisinde bulunduğu dezavantaj durumundan etkilendiği görülmektedir. Bundan hareketle, özellikle bu durumdan en çok etkilenen aile üyesinin anneler olması itibarıyla, başta anneler olmak üzere ailelerin sağlıklı bir evlilik yaşamını sürdürebilmeleri için özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelere yönelik sosyal politika ve uygulamalarının toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir anlayışla sağlanması gerekmektedir. Zira özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin evlilik yaşamındaki mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bu ailelere yönelik sosyal politika önceliklerini doğurmaktadır.

Ayrıca son yıllarda özellikle özel gereksinimli çocuklara sahip olan aileler için başta olmak üzere evlilik öncesi ve evlilik yaşamına ilişkin evlilik ve aile danışmanlığına yönelik sosyal politikaların yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Bu anlamda geliştirilecek sosyal politikalar kapsamında toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı uygulamaların hayata geçirilmesi de aynı oranda önemlidir. Zira araştırma sonucunda da görüldüğü üzere, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamını etkileyen sosyo-demografik özelliklerin yanı sıra kadınlara ve erkeklere biçilen toplumsal cinsiyet rolleri ile iş bölümü ve bakım emeğinin kişileri birbirine karşı avantajlı veya dezavantajlı hale getirdiği bilinmektedir. Böylece bir cinsiyeti diğerinden daha avantajlı hale getiren ataerkil (patriarkal) anlayış, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine hatta ayrımcılığın neden olmaktadır. Bu bağlamda, özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamının, çocukların bakım ve sorumlulukları özelinde eşitlikçi rol ve görevlerde sürdürülmesi ve buna bağlı olarak paylaşıma dayalı bir evlilik ve aile yaşamının inşası öne çıkmaktadır. Bu inşa sürecinde öncelikli olarak kadınların güçlendirilmesi ve sosyal politikalar kapsamında diğer bakım hizmetlerinin karşılanması gerekmektedir. Bunun ise toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklı politika ve uygulamalarla gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

Özel gereksinimli çocuğa ve ailesine yönelik hizmetlerin bütüncül bir yaklaşımla uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda aile üyelerinin “bulunduğu yerden” sürece dâhil edilmesi gerekmektedir. Zira özel gereksinimli çocukların ve ailelerinin bu süreçte sağlık-eğitim-sosyal gibi multidisipliner bir anlayışla değerlendirilmesi gerekmekte ve özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin evlilik yaşamının çok boyutlu olarak ele alınması gerekmektedir. Ayrıca korunmaya ihtiyacı olan özel gereksinimli çocukların da aynı hassasiyetle bakım, eğitim ve gelişimlerinin sağlanması etkili bir sosyal politika uygulaması olacaktır. Zira çalışmanın teorik kısmında tartışıldığı üzere refakatsiz çocuklar arasında özel gereksinime ihtiyacı olanlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının (AÇSHB) bu çocuklara yönelik uygulamalarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelere yönelik eğitim hizmetlerinin özel eğitim ve kaynaştırma eğitimi gibi uygulamalarla sürdürülmesi önemli ancak dolaylı sosyal uygulamalar olarak görülmektedir. Zira literatürden ve eldeki çalışmanın sonuçlarından da görüldüğü üzere özel gereksinimli çocuklara yönelik eğitim ve sağlık politika ve uygulamaların sosyal politika ve uygulamalarla ortak özelliklerinin bulunmasına rağmen özel olarak birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Bu çerçevede bu çocuklara ve ailelerine yönelik toplumsal cinsiyet eşitliği, evde bakım hizmetleri ve diğer sosyo-ekonomik hizmetler temelinde sosyal politika önceliklerini belirlemek kaçınılmaz olmaktadır. Bunun yanı sıra, konuyla ilgili olan bütün çalışmaların STK'lar ve özel eğitim, bakım ve rehabilitasyon merkezleriyle koordinasyon ve işbirliği temelinde yapılması gerekmektedir.

Ailelere Yönelik Öneriler

En temelde, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde, ebeveynler başta olmak üzere aile üyelerinin birbirine vereceği destek oldukça önemlidir. Bu anlamda özel gereksinimli çocukların temel sağlık, bakım ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasında ailede iş bölümü ve paylaşımların yapılması gerekmektedir. Yine, özel gereksinimli çocuklarla ilgili çevresel baskı ve ayrımcılıkların önlenmesinde, bu sürecin toplum tarafından kabul edilebilir hale getirilmesinde ve okul, aile ve toplum üçgeninde yakın ve/veya uzak diğer kişilerin bilgilendirilmesi ve onlarla iletişim sağlanmasında aile üyelerinin yaklaşımı oldukça önemlidir. Zira özel gereksinimli bireylere ve ailelerine karşı ayrımcı tutum ve davranışların önlenmesi konusunda ilköğretimden başlamak üzere toplumsal eğitimin sağlanması ve dönüştürücü bilgilerin sunulması noktasında uygulayıcılar gibi ailelere de önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Ayrıca, Türkiye'de evlilik öncesinde akraba ve erken yaş evlilikleri için koruyucu ve önleyici sağlık hizmetleri kapsamında eğitim, danışmanlık ve sosyal hizmetlerin yeniden düzenlenmesi ve yaygınlaştırılması noktasında genç ebeveynlerin katılımı önemlidir. Bununla birlikte, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin psiko-sosyal ve ekonomik gibi desteklerden yararlanması; sağlık, eğitim ve sosyal politika uygulamalarına erişimi noktasında bilgi sahibi olmaları ve bağlantı kurmaları ihtiyaç duydukları gereksinimlerin karşılanması için önemlidir. Bu durum, ailede sağlıklı iletişim ve ilişkilerin oluşmasına yardım ederek ailelerin daha fazla yıpranmasına ve evlilik yaşamlarının olumsuz etkilenmesine engel olacaktır. Yine, benzer durumda olan bireyler ve ailelerle bir araya gelme, sorunları hakkında konuşma ve deneyimlerini paylaşma da özel gereksinimli çocuklara sahip ailelere sosyo-kültürel olarak destek olacaktır.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2004). *Beden Emek Tarih (Diyalektik Bir Feminizm İçin)*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Akçakın, M., & Erden, G. (2001). Otizm Tanısı Konmuş Çocukların Anne ve Babalarındaki Ruhsal Belirtiler. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8(1), 2-11.
- Akıncı, G. (2007). *Engelli Çocuğa Sahip Olan ve Olmayan Babaların Aile İşlevlerini Algılamaları İle Sosyal Uyum Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akın, A., & Demirel, S. (2003). Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkileri. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 73-82.
- Alptekin, K. (2004). Ana Hatlarıyla Özel Eğitim Rehabilitasyon Kurumlarında Aile Eğitimi Programının Yapılandırılması. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 4 (1), 47-58.

- Altuğ Özsoy, S., Özkahraman, Ş., & Çallı, F. (2006). Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi. *Aile ve Toplum*, 8(3), 69-77.
- Aydın, A., & Sözmez, O. İ. (2014). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocukların Annelerinin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Çocukların Sosyal Becerilerine Etkisi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 149-168.
- Aykara, A. (2015). *Zihinsel Engelli Kardeşe Sahip Bireylerin Yaşantılarının Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Baydur, H., & Uçan, G. (2016). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Değerlendirilmesi. Derya Şaşman Kaylı & Fatih Şahin (Der.). *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri: Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Hizmet* içinde (s. 137-156). Ankara: Nika Yayınevi.
- Bhasin, K. (2003). Toplumsal Cinsiyet/Bize Yüklenen Roller. K. Ay (Çev.). İstanbul Kadav Yayınları.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı 1, 108-114.
- Bütün, M. (2010). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Çocuk Bakım Hizmetleri: Farklı Ülke Uygulamaları*. Uzmanlık Tezi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Cavkaytar, A. (2017). Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Aileler. T. Güler Yıldız (Der.). *Anne Baba Eğitimi* içinde (s. 63-84). 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, Y. ve Akkaş, G. (2009). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki. *A. E. Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.
- Çapa, B. (2009). *Zihin Engelli ve Otistik Çocuğa Sahip Ailelerin Toplumsal Hayata Katılmada Yaşadıkları Güçlüklerin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çavuşoğlu, H. (1994). *Çocuk Sağlığı Hemşireliği*. Ankara: Hürbilek Matbaacılık.
- Danış, M. Z. (2006). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşadığı Duygular, Çocuklarının Geleceğine İlişkin Düşünceleri ve Umutsuzluk Düzeyleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 17 (2), 91-107.
- Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet Ayırmıcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(511), 12-27.
- Deniz, M. E., Dilmaç, B., & Arıcak, O. T. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Durumluk-Sürekli Kaygı ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 953-968.
- Diken, İ. H. ve Sucuoğlu B. (1999). Sınıfında Zihin Engelli Çocuk Bulunan ve Bulunmayan Sınıf Öğretmenlerinin Zihin Engelli Çocukların Kaynaştırılmasına Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(3), 25-39.
- Dökmen, Z. Y. (2014). *Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ecevit, Y. (2012). Türkiye’de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi. S. Dedeoğlu & A.Y. Elveren (Der.). *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* içinde (s. 11-28). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, N. (2008). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Görünmeyen Emeği: Mersin Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ersay, Ö., & Çürük, N. (2009). Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerde Sosyal Desteğin Önemi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 11 (5), 104-110.
- Featherstone, B. (2001). Where to for Feminist Social Work? *Critical Social Work*, 2, 1.
- Giddens, A., & Sutton P. W. (Eds.) (2010). *Sociology: Introductory Readings*. Cambridge: Polity Press.

- Gökçearslan, E. (2002). Özürlü Çocuğa Sahip Ailelerin Güçlendirilmesi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (2), 97-106.
- Grant, G. & Whittell, B. (2000). Differentiated Coping Strategies in Families with Children or Adults with Intellectual Disabilities: the Relevance of Gender, Family Composition and the Life Span. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 13, 256-275.
- Işıksan, V. (2005). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Psiko-Sosyal ve Sosyo-Ekonomik Sorunları. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 16 (2), 35-52.
- Kaçan Softa, H., Öztürk, A., Sonkaya, C., & Düşünceli, H. (2016). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Anne ve Babaların Aile Yüğü ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 5, 37-54.
- Karagöz, S. (2010). *Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başaçaıkma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramalar-İlkeler-Teknikler*. 21. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Koray, M., & Topçuoğlu, A. (1995). *Sosyal Politika*. 3. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Kottak, C. P. (2002). *Anthropology: The Exploration of Human Diversity*. 9th Ed., New York: McGraw-Hill, Inc.
- Köksal, G., & Kabasakal, Z. (2012). Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşamlarında Algıladıkları Stresi Yordayan Faktörlerin İncelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 71-91.
- Mıdık Özpak, A., Tekin, O., Arslan, İ., Gürhan, B., Özdaş, M. S., Çelik, M., Arıman, O. Ö., Evmez, M., & Fidancı, İ. (2017). Engelli Çocuk Sahibi Olan Ebeveynlerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının İncelenmesi. *Konuralp Tıp Dergisi*, 9(3), 12-19.
- Natan, K. (2006). *Zihinsel Engelli Çocuğu Olan ve Zihinsel Engelli Çocuğu Olmayan Annelerin Depresyon ve Kaygı Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender, and Society*. New York: Harper Colophon.
- Oymak, M. V. (1998). *Zeka Özürlü Çocukların Yetiştirilmesi: Tanımlar-Kavramlar-Programlar*. 2. Baskı, Ankara: SABEV Yayını.
- Özgökçeler, S. (2006). *Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Engellilerin Sosyal Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özgür, İ. (2004). Engelli Çocuk Engelli Aile. *Genç İnsiyatif Dergisi*, 11, 18-27.
- Özkardeş, O. G. ve Beşikçi, H. (2002). Otistik Olan ve Olmayan Normal Çocuklara Sahip Anne Babaların Kaygı ve Depresyon Düzeyleri. L. Bıyıklı, B. Baydık & P. Ünsal (Haz.). *XII. Ulusal Özel Eğitim Kongresi: Yöntemler-Yaklaşımlar-Stratejiler* içinde (s. 203-214). Ankara: A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 193.
- Özşenol, F., Işıksan, V., Ünay, B., Aydın, İ., Akın, R., & Gökçay, E. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Özyurt, Ö. (2011). *Hafif Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Algıladıkları Aile İşleyişi ve Aile Yaşam Kalitesinin Sosyo-demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Park, J., Turnbull, A.P. ve Turnbull, H.R. (2002). Impacts of Poverty on Quality of Life in Families of Children With Disabilities. *Council for Exceptional Children*, 68(2), 151-170.
- Pearson, J. E., & Sternberg, A. (1986). A Mutual-Help Project for Families of Handicapped Children. *Journal of Counseling & Development*, 65 (4), 213-215.
- Rodriguez, C.M. & Murphy, L.E. (1997). Parenting Stress and Abuse Potential in Mothers of Children with Developmental Disabilities. *Child Maltreatment*, 3(2), 245-251.

- Sallan Gül, S. (2009). Refah Devletinin Dönüşümünde Kadın Haklarında Annelik Hakkından Çalışma ve Aile Sorumluluğuna Geçiş. *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, 27, 49-73.
- Sarıhan, C. Ö. (2007). *Engelli Çocuğa Sahip Olan ve Olmayan Annelerin Aile İşlevlerini Algılamaları İle Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Seyyar, A. (1999). *Sosyal Siyaset Açısından Kadın ve Aile Politikaları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Şaşman Kaylı, D., & Şahin, F. (2016). *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri: Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Hizmet*. 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- Şen, E. (2004). *Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadığı Güçlükler*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Şenel, A. (1982). İlkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi. Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 504.
- Tarsuslu Şimşek, T., Taşçı, M., & Karabulut, D. (2015). Kronik Engelli Çocuğu Olan Ailelerde Başka Çocuk Yapma İsteği ve Anne-Baba Birlikteliğine Etkisi. *Türk Pediatri Ars*, 50, 163-169.
- Tezer, E. (1996). Evlilik İlişkisinden Sağlanan Doyum: Evlilik Yaşamı Ölçeği. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2 (7), 1-7.
- Thompson, N. (2014). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tunç, H. (2014). Toplumsal Cinsiyet Farklılaşması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Erkeklerin Küpe Takması Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 608-625.
- Tunçbilek, E. (2011). Akraba Evlilikleri. *Görünüm*, Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı. Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı (2011). Akraba Evlilikleri. *Görünüm*, TAPV.
- Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2017). Erişim tarihi: Ekim, 2017. <http://eyh.aile.gov.tr/kuruluslarimiz/kuruluslarimiz-engelli>.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı: 2008-2013. Ankara: KSGM.
- Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu. (2017). Erişim tarihi: Ekim, 2017. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/saglik/tibbi_malzeme.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 35, 29-56.
- Vural, S. ve Yücesoy, Ş. (2004). Türkiye’de Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Hizmetlerin Yasal Yapılanmasında Avrupa Birliği’ne Uyum Çabalarının Yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 141-158.
- World Economic Forum. (2016). *The Global Gender Gap Report 2016*. Switzerland: WEF.
- Yıldırım Sarı, H. (2007). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelerde Aile Yüklenmesi. *C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11 (2), 1-7.